

VANDENS IR AUGMENIJOS MAGIJA TOLIMUOSIUOSE RYTUOSE

Kai pirmą kartą, regis, prieš trylika metų, nuvykau į Japoniją, prisipažinsiu, buvau nepasirengęs akistatai su šia sena, išskirtine Tolimųjų Rytų kultūra. Tiesa, anuomet šį tą žinojau apie budistinės architektūros paveldą, buvau skaitęs ne vieno japonų autoriaus knygą, tarp jų ir pirmąjį pasaulyje romano formos kūrinį – baronienės Murasaki Shikibu „Pasakojimą apie Gendži“. Pirmasis susidūrimas su japonų kultūra „akis į akį“ man, veikiausiai kaip ir daugeliui, padarė nepaprastai stiprų, neišdildomą, ilgalaikį įspūdį, nors po Aziją buvau jau nemenkai pasižvalgęs. Dešimt dienų, praleistų Tokijuje ir Kiote, leido suvokti, kad ši kultūra ne tik unikali, bet ir mįslinga, sunku ją suvokti, remiantis vakarietiškam mąstymui įprastomis paradigmomis.

Jei turėčiau paaiškinti, kas padarė didžiausią įspūdį per pirmąjį apsilankymą šioje šalyje, nedvejodamas atsakyčiau – senoji japonų sakralinė šintoizmo architektūra, iš rastų suręstos įspūdingo dydžio dzenbudistinės šventyklos. Subtili, rafinuota arbatos gėrimo ceremonija, su kuria susipažinau svetinguose tuomečio šalies premjero Hatoyamos namuose. Kad nuostabūs japoniški sodai užkerėjo ilgam, supratau, antrąkart apsilankęs, jau atslūgus kovidų pandemijai. Beje, 2022-ųjų lapkritį buvau tarp nedaugelio pirmųjų svetimšalių, apsilankusių Japonijoje, kai vos prieš dvi savaites buvo atšauktas kelerius metus trukęs pusiau priverstinis, pusiau savanoriškas totalios (ir globalios) izoliacijos režimas, kurio padariniai tiek Tolimuosiuo-

se Rytuose, tiek Europoje jaučiami iki šiol. Japonai vis dar dėvėjo kaukes ne tik viešajame transporte, bet ir atvirose erdvėse, patvirtindami primestų suvaržymų sukeltą kognityvinį disonansą...

Antrąkart į Japoniją mane nuginė gana banali priežastis – beviltiškai sugedęs kompiuteris negrįžtamai pradangino visas per pirmąjį apsilankymą padarytas nuotraukas (išliko vos keliolika tų, kurias spėjau paskelbti savo kelionių eseistikos knygoje „Lotoso kvapas“). Grįžau turėdamas aiškų tikslą – kruopščiai susiplanavęs kelionės maršrutą, su fotokamera aplankiau kelias dešimtis Tokijo, Kioto ir dar senesnės sostinės – Naros, kurios iki tol nebuvau regėjęs, – šventyklų, apie tuziną sodų daugiausia vienuolynuose... Po antrojo apsilankymo neprabėgus nė pusmečiui, šiemet pavasarį gavau kvietimą skaityti paskaitais Kobės universiteto Architektūros fakultete. Trys apsilankymai Tolimuosiuose Rytuose praplėtė mano supratimą apie japoniškų sodų architektūriką. Ši estetika jau nėra nei unikali, nei išskirtinai susijusi su Japonija, nes japoniškų sodų apžavams seniai pasidavė ir Europa, ir Šiaurės Amerika, gal ir kitos pasaulio vietos. Vis dėlto akivaizdu, kad produktai, „gaminami“ prisidengus importuota etikete, mažai ką bendra turi su tikruoju japoniškų sodų vaizdiniu, juo labiau filosofija ir esme. Regis, taip atsitiko ir Vilniuje, kur ne per seniausiai buvo inauguruotas dar vienas „japoniškas“ sodas, labai tolimas pirmavaizdžiui (beje, netrukus po atidarymo tapęs keistų skandalų objektu). Dar viena menkos prabos išskirti-

nio Tolimųjų Rytų kultūros reiškinių kartotė.

Vis dėlto grįžkime prie pirmavaizdžio. Fenomenas, kurį tiek sėkmingai, tiek nesėkmingai daug dešimtmečių mėginama kopijuoti įvairiose pasaulio vietose, turi senas ir galias tradicijas. Japonijoje sodai egzistavo jau 8-ajame šimtmetyje, o gal net anksčiau, nes Japonijos kronikose (*Nihon-shoki*) rašoma, kad tais laikais sodai jau buvo stropiai puoselėjami. Ten minima, kad miniatiūrinius švento budistinio kalno modelius Japonijos imperatoriui kūrė išeivis iš Korėjos. Dar anksčiau – apie 620 m. buvo užveistas sodas *Soga-no-Umako* rūmuose, kurių šeimininkas garsėjo kaip vienas ankstyvųjų budizmo religijos ir pasaulėžiūros rėmėjų Japonijoje.¹ Poetiškai sodų su vandens telkiniais aprašymai sudėti į eiliuotą antologiją *Manyoshu*, išleistą 759 m. (Palyginimui įsivaizduokime, ką žinome apie savo protėvių baltų kultūrą tuo laikotarpiu!)

Tačiau bene įdomiausia, kad tada susiformavę esminiai japoniško sodo bruožai išliko iki šių dienų. Tęstinumas, kurį dabar, pasitelkiant įvairiausias pretekstus, mėginama neigti ir diskredituoti, yra nepaprastai svarbi kultūros raidos ir tvarumo, apie kurį pastaraisiais metais be perstojo tauškiam, galiausiai jos išlikimo sąlyga.

Japoniškas sodas yra tapęs ne tik šios šalies kultūros simboliu, bet ir pasaulyje plačiai pripažintu kultūros reiškiniu. Tai atskiras pasaulis, apjuostas sienomis. Beje, gamtos jėgas garbinantis šintoizmas kuo puikiausiai sugyvena su budizmo pasaulėžiūra, garbinančia šventus medžius. Kiekvienas toks medis aptveriamas, saugant sakralinę erdvę. Su šia tradicija susijusių japoniškų sodų teritorija irgi išskiriama: „*Sodo sienos kaip ir tvora, juosianti šventyklą, nužymi jo erdvę. Šių sienų atskirtame pasaulyje sodas kuria savo paties horizontą. Tai uždaras pasaulis kitame – beribiame – kitų dimensijų pasaulyje su kalnais ir okeanais. Kraštovaizdžio gyvybingumas, atšiaurūs ir suvaldyti jo elementai, giliai persmelkę japonų vaizduotę, atspindi šių kraštutimumų pusiausvyrą. Nuo kraštovaizdžio neatsiejamas sodas, užburiantis žvilgsnį, skatina visa tai perprasti.*“²

Tendžuano sodas Nazen-ji šventyklos prieigose

Senovės Kinijos ir Japonijos civilizacijų ryšiai gerai žinomi, išsamiai ištyrinėti. Iš Kinijos perimta budizmo religija ir pasaulėžiūra, nemažai kitų elementų japonų kultūroje įgavo itin savitą pobūdį. Japoniškų sodų estetikai ir struktūrai nemenką įtaką padarė geomantijos tradicija, plačiau žinoma kaip *fengšui*, kinų kalba tai reiškia „vėją ir vandenį“. Ši sena tradicija padarė įtaką tiek kinų, tiek japonų sodams. Slaptojoje sodininkystės knygoje, parašytoje Tokugavos laikais, patariama, kaip elgtis, įrengiant sodus, kad viskas būtų atlikta teisingai. Geomantija, pasak Marko Holborno, prieštaringai paveikė japonų sodininkystės tradiciją, šis menas virto griežtai valdoma praktika.³ Kad japonų sodininkystė nuo seno laikėsi geomantijos principų, liudija XI a. šaltiniai. Tuo metu sodų projektavimas jau buvo tapęs išskirtiniu menu ir amatu, jo pagrindai išsamiai išdėstyti teorinio pobūdžio veikaluose. Viename iš jų – Tachibana'os *no* Toshitsuna'os traktate *Sakutei-ki* – išaiškinta, kaip turi elgtis asmuo, kokį šiandien vadintume kraštovaizdžio architektu, dėstomi *fengšui* reikalavimai, taikomi projektuojant sodus, rūmus, gyvenamuosius namus, net kapines. Geomantija nulėmė jų erdvės sąrangą. Toshitsuna veikale rašė: „*geomantiškai geriausia vieta tokia, kurios rytinėje pusėje teka upė, pietuose yra tvenkinys, vakaruose – kelias,*

Akmeninis lieptas Tendžuano sode

o šiaurėje – kalnas, nes šie dalykai atitinka tam tikrus dieviškus gyvūnus. Pavyzdžiui, upelis atitinka mėlynąjį drakoną, tvenkinys – raudonąjį paukštį, kelias – baltąjį tigrą, o kalnas – juodąjį vėžlį.⁴ Jie pagal kinų ir japonų tradiciją laikomi itin svarbiais, šalia kitų dalykų simbolizuoja sėkmę ir laimę.

Atliepiant kinų sodininkystės tradiciją, japonų sodai aprėpia itin platų gamtos reiškinių spektrą – kalnus, miškus, upes, okeanus su salomis. Vienai japoniškų sodų rūšiai – dzenbudistiniams sodams – būdinga tai, kad čia vandens takumą išreiškia kietos medžiagos, akmenys ir uolos. O kai kurie japonų meistrai sodų sąranga perteikė miniatiūrinius Kinijos ir Japonijos geografinius vaizdinius.

Japoniškų sodų tradicija smarkiai skiriasi, pavyzdžiui, nuo persiško (arba islamiško) sodo, projektuojamo, griežtai laikantis geometrijos ir simetrijos principų.⁵ Beje, panašiais principais sodų projektavimas pagrįstas ir senovės Egipte, Viduržemio jū-

ros šalyse. Japonija pasuko kitu keliu – sodininkai pakluso ne žmogaus atrastai geometrijai, bet pačios gamtos taisyklėms...

Veikiausiai dėl šios priežasties atsidūręs japoniško sodo apsuptyje jautiesi persikėlęs į visiškai kitokį pasaulį negu savaip įstabus persiško sodo vaizdiny. Japonų kultūroje, kurioje puikiai sugyvena dvi atskiros religijos ir jų principais grindžiamos pasaulėžiūros – dzenbudizmas ir šintoizmas, sodo sąrangą nulėmė esminiai abiejų mąstymo ir tikėjimo tradicijų elementai. Kita vertus, Teiji's Itohi's tvirtina, kad japoniški sodai išreiškia, koks japonų požiūris į gamtą. Japonai nuo seniausių laikų gamtos nelaikė nei agresyvia priešiška galia, su kuria būtina grumtis ir kurią privalu žūtbūt nugalėti (Vakarų kultūrą apsėdusi ir jos raidą nulėmusi įkyri gamtos įveikimo idėja Japonijoje nerado didelio atgarsio), antra vertus, jie neidealizavo ir pačios gamtos, netvirtino, esą ji tobula savaime.

Japonai puikiai suvokia, kad žmonės, perpratę gamtos reiškinius, gali koreguoti ir užbaigti jos darbą. Tačiau su gamtos reiškiniais nekovoja, priešingai – jie buvo, neretai tebėra garbinami, net dievinami. Medžiai laikomi šventais, esą jų kilmė dieviška. Tokiais laikomų medžių kamienai pažymimi ir apjuosiami specialiais raiščiais (*shimenawa*). Japoniškas žodis *mori* reiškia ir mišką, ir medį, ir sakralinę erdvę, iš kurios kildinami dievai.⁶ Žinoma, medžius garbino ir kitos senosios kultūros, tai būdinga ir baltams, tačiau dabar Vakaruose šis kultūros klodas negrįžtamai prarastas. O Japonijoje (ir kai kuriose kitose Azijos šalyse) medžiai garbinami iki šiol. Beje, apsilankęs Naroje, vienoje iš senųjų Japonijos sostinių, prie šintoistinės *Kasuga Taisha* šventyklos pasivaikščiojau po pirmąjį mišką – tai daug šimtmečių skaičiuojanti giria. Tarp milžiniškų medžių vingiuoja specialiai nutiestas smėlio takas, kuriuo einant prieš akis atsiveria kvapą gniaužiantys reginiai. Šventyklos prieigose pribloškia kone antlaikiškas miško žavesys. Nekeista, kad lankytojams griežtai draudžiama išklysti iš pasivaikščiojimams skirtų takų ir skverbtis gilyn į šimtmečiais nelie-

čiamą medžių, kitos vešlios augmenijos (ypač gausu įvairiaspalvių samanų) tankmę...

Kaip minėjau, japoniško sodo ištakos susijusios su šintoistinėmis šventyklomis, kurių erdvė aiškiai ir griežtai atskirta nuo natūralios gamtos. Tokios šventyklos buvo kuriamos, viena vertus, remiantis kinų tradicijomis, antra vertus, vidinė jų erdvė suprojektuota, pašalinant visus nereikalingus, trikdančius, dėmesį blaškančius elementus. Trumpiau tariant, šintoistinės šventyklos erdvė – tai atskiras pasaulis, sukurtas, atidžiai stebint, vėliau stropiai atsirenkant ir kartojant gamtos ir / ar Kūrėjo darbą. Japoniškas sodas – tai ištisas kosmosas, sukurtas kraštovaizdžio meistrų, puoselėjančių senas, galias tradicijas, kiekvieną kartą pateikiančių vis kitokią, su vietos kontekstu glaudžiai susijusią sodo estetikos versiją. Japonų kultūrą, įsišaknijusius projektavimo ir statybos principus palyginę su vakarietiškais, matysime, kad Tolimieji Rytai labiau žavisi ne formų ir pavidalų monumentalumu, ne stambiomis masėmis, bet natūralumu, pirmenybę teikia laisvai, kuo mažiau suvaržytai erdvei... Iš dalies dėl šių priežasčių neįsivirtino nei geometrinė sąranga, nei simetrijos principai, kuriuos įkūnija persiško, bendriau imant, islamiško sodo konfigūracija.

Japoniškų sodų tipologija išties įvairi. Vandens kultūrai ypač svarbus upelio tėkmės (*yurimizu*) sodas, kurio ištakos siekia kinų kultūrą. Šio tipo sode tekantis vanduo, susidūręs su didžiule uolų sankaupa, galiausiai virsta tvenkiniu... Neutrūksta ir dar labiau rafinuotų sodo tipų.

Daugelis labiausiai žinomų ir pripažintų japoniškų sodų yra Kiote, vienoje iš senųjų (794–1185) Japonijos sostinių. Dalis jų siejami su arbatos gėrimo ceremonija, kiti vadinami Rojaus sodais, egzistuoja ir vadinamo-

ji dzenbudistinių sodų atmaina, čia išsiverčiama be vandens telkinių,

Kioto kraštovaizdis labai tinka sodams puoselėti. Iš trijų pusių sostinę supo medžiais apaugę kalnų masyvai, išskyrus pietinę pusę, kur driekiasi lygumos. Apylinkėse apstu upių ir upelių, aprūpindavusių vandenių miestą, rūmus, šventyklas ir sodus. Kalnai ir natūralūs vandens šaltiniai leido soduose įrengti gausybę krioklių, išgauti išpūdingus vizualinius ir akustinius efektus. Kai Kiotas buvo šalies sostinė (vadinamoju Heiano laikotarpiu), krioklius imta įrenginėti ir kitų šalies regionų soduose.

Tačiau man didžiausią įspūdį padarė ne kriokliai, o stovintis vanduo. Lankydamasis vienoje iš garsesnių Kioto šventyklų *Nazen-ji*, beveik atsitiktinai atsidūriau *Tenjuano* sode, kur esama tiek „sausam“ arba dzenbudistiniam sodui būdingų vizualinių reginių, sukurtų, panaudojant smėlį, uolas ir akmenis, tiek išpūdingų vandens „veidrodžių“, įrengtų taip, tarsi jie būtų visiškai natūralūs, aukštaūgiais medžiais ir krūmais apaugę tvenkiniai. Didelę vandens paviršiaus dalį dengia augalija. Pro medžius prasiskverbiantys

Tvenkinys Senso-ji šventykloje

Buvusios Daijoin šventyklos išlikęs sodas

saulės spinduliai užlieja tvenkinius paslaptina švieša, protarpiais girdėti į juos tekančių upelių kū čiuurle-nimas. Kai kuriose vietose reikia eiti mediniais lieptais, kitur kelias grįstas smulkesniais ir stambesniais akmenis luitais, įkastais giliai į žemę. Net ir nieko nežinant apie filosofiją, pagrindžiančią japoniškų sodų estetiką, tokiose vietose užkeri prieš akis atsiveriantys visiškai kitokie pasaulio, net visatos vaizdiniai.

Nuo pat saulėtekio ištisą dieną praleidęs Naroje, vaikštinėdamas po senąsias šventyklas, vakarop jaučiausi nuvargęs, nukamuotas vidurdienio kaitros, tad nejučia išklydau iš numatyto maršruto ir atsidūriau nepažįstamoje vietovėje, kurios niekaip nesugebėjau identifikuoti turistiniame Naros žemėlapyje. Siau-

Tvenkinys Daijoin šventyklos sode

Autoriaus nuotraukos

rokos gatvelės gale kone kaktomuša atsitrenkia į vartus, už kurių, kaip tvirtino užrašas, driekiasi kadaise garsus, tačiau seniai sunykęs *Daijoino* vienuolyno, įkurto 1087 m., uždaryto 1429 m., sodas, kurį vėliau atkūrė garsusis sodininkas Zenami, įžymiosios *Ginkakudži* šventyklos sodų autorius.

Pravėręs vartelius, atsidūriau niekuo neypatingoje erdvėje. Horizonte stūkso vidutinio dydžio kalnas, primenantis lietuviškam kraštovaizdžiui būdingas kalvas, kiek žemiau driekiasi kelių hektarų pieva su stovinčio vandens tvenkiniais, greta augančiomis pušimis.

Čia įžengiau norėdamas tik atsipūsti, kad galėčiau keliauti tolyn, kol mano žemėlapyje skrupulingai sužymėti dzenbudistiniai vie-

nuolynai dar neužvėrė vartų lankytojams. Trumpam prisėdau ant suoliuko, bet nė nepajutau, kaip prabėgo ištisa valanda, gėrintis paprastu, net asketišku sodu sunykusiame vienuolyne. Iš kontempliacijos staiga pažadino tylus, pagarbus balsas – senyvas japonas mandagiai (kaip šioje šalyje įprasta) nusilenkęs pristatė esąs sodo sargas ir priminė man, kad galiu čia praleisti dar pusvalandį. Vėliau sodo vartai užrakinami. Pačiam sau netikėtai pasilikau iki pat uždarymo, svarstydamas, kuo užburia toks paprastas, lyg ir niekuo neišskirtinis kraštovaizdis... Tiek sodo visuma, tiek vandens paviršiaus raibuliavimas, jo paviršių retsykiomis sudrumsčiant nardančioms žuvims, tiesiog prikaustė žvilgsnį, kol išgirdau, kaip girgžteli sodo varteliai ir lėtai artėja veikiausiai tas pats mane užkalbinęs sargas... ■

¹Kinsaku Nakane. *Kyoto Gardens. Hokusha*. 1999 (1965), p. 98.

²Mark Holborn. *The Ocean in the Sand. Japan: From Landscape to Garden*. Boulder: *Shambala*. 1978, 18.

³Ten pat, p. 20.

⁴Teiji Itoh. *The Gardens of Japan*. Tokyo: *Kodansha*. 1984, p. 26.

⁵Žr. Almantas Samalavičius. Vandens geometrija, arba Persiškų sodų estetinės vilionės. *Kultūros barai*, 2023, nr 3.

⁶Teiji Itoh. Op. cit. p. 33.